

روش‌های تربیت اقتصادی فرزندان از نگاه آیات و روایات

طیبه چاکرالحسینی^۱

چکیده

یکی از ارکان مهم و اساسی سعادت بشر، تربیت است. و از مهم‌ترین شاخصه‌های آن، تربیت اقتصادی فرزندان می‌باشد. در آموزه‌های اسلامی مندرج در قرآن کریم و روایات پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) روش‌ها و قوانین خاصی برای تربیت اقتصادی بیان شده‌است که عمل به آنها تربیت صحیح اقتصادی فرزندان را در پی خواهد داشت. هدف اصلی این پژوهش ارائه روش‌های تربیت اقتصادی فرزندان از نگاه آیات و روایات است. به همین منظور در دو بخش کلی به این مهم پرداخته است، بخش اول روش‌های نظری همچون شناساندن خداوند به فرزند، بحث رزاقیت او، اعتقاد به عوامل معنوی روزی رسان از جمله: ایمان، تقوا، شکر، استغفار، دعا و نگرش ایزاری داشتن به مال دنیا و در بخش دوم روش‌های عملی همچون قناعت والدین، میانه‌روی در همه‌ی امور زندگی، مبارزه با تن‌پروری و تنبلی فرزندان، بیان انگیزه‌های انجام فعالیت‌های اقتصادی و سوق‌دهی فرزندان به ارتقای تعهد، تخصص و نوآوری. و همه‌ی این موارد در آیات و روایات تأکید شده‌است.

کلید واژه‌ها: اقتصاد، تربیت، روش، عملی، فرزند، نظری

^۱ سطح دو، مدرسه علمیه کوثر سلام الله علیها، tayebchakerhossseini@gmail.com

۱- مقدمه

بدون تردید اسلام به همه جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی انسان توجه دارد و با وجود اینکه هدف از آفرینش انسان را تکامل معنوی می‌داند، در عین حال، توجه خاصی به مسائل اقتصادی و مادی او دارد. اسلام عزیز دستورالعمل‌های زیادی را ضمن آیات قرآن، احکام و روایات معصومین (علیهم السلام) در رابطه با اقتصاد سالم و تربیت اقتصادی بیان کرده است. تربیت اقتصادی فرزندان امر خطیری است که نیاز دارد به شناخت مسیر تربیت و الگوهای مناسب تربیتی به همراه محیطی سالم. خانواده و محیط وظیفه دارند که آگاهی او از امور اقتصادی دنیای خود و شیوه‌ها و آداب شرعی و اسلامی کسب درآمد مشروع از نظر اسلام را به او آموزش دهند. اما رسیدن به نتیجه مطلوب در تربیت، در صورتی حاصل می‌شود که از روش‌های درست تربیتی در این زمینه استفاده کنیم. در واقع تحقیق حاضر درصدد پاسخ به این سوال است که از نگاه آیات و روایات چه روش‌هایی برای تربیت اقتصادی فرزند وجود دارد. تحقیق حاضر در دو بخش کلی به این مهم پرداخته است، چرا که در تربیت اقتصادی هم روش‌های نظری همچون شناساندن خداوند به فرزند، بحث رزاقیت او، اعتقاد به عوامل معنوی روزی‌رسان از جمله: ایمان، تقوا، شکر، استغفار، دعا و نگرش ابزاری داشتن به مال دنیا نقش اساسی دارند و هم روش‌های عملی همچون قناعت والدین، میانه‌روی در همه‌ی امور زندگی، مبارزه با تن‌پروری و تنبلی فرزندان، بیان انگیزه‌های انجام فعالیت‌های اقتصادی و سوق‌دهی فرزندان به ارتقای تعهد، تخصص و نوآوری مهم و کاربردی هستند و همه‌ی این موارد در آیات و روایات تأکید شده است. پرداختن به موضوع تربیت اقتصادی فرزند از آن جهت برای ما اهمیت ویژه‌ای دارد که نبود تربیت اقتصادی باعث به وجود آمدن افرادی سرخورده و ناتوان می‌شود که موجب سرافکندگی خانواده و خودشان هستند. افرادی که فاقد تربیت اقتصادی هستند از هرگونه کار و تلاش گریزان اند. این افراد اصولاً فاقد اعتماد به نفس کافی برای اداره زندگی خود هستند و هیچ‌گونه خلاقیت و ابتکاری برای رونق در کارهایشان ندارند و با کوچک‌ترین شکست، دست از کار برمی‌دارند و ناامید می‌شوند. و بالعکس فرزندانی که با تربیت اقتصادی صحیح تربیت شده‌اند، افرادی سرزنده و شاد هستند که با شکست نه تنها ناامید نمی‌شوند بلکه مصمم تر از قبل و با توکل بر خدا، کار خود را از نو شروع می‌کنند. آنها افرادی فعال و متکی به خود هستند که با ایجاد کارهای خلاقانه، به پیشرفت خود و جامعه کمک می‌کنند.

روش جمع آوری مطالب در این پژوهش از نوع کتابخانه‌ای است که همراه با فیش برداری انجام شده است. و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی تحلیلی است که به بیان روش‌های تربیت اقتصادی فرزند از نگاه آیات و روایات پرداخته است.

پیشینه‌ی بحث تربیت و شاخص‌های مختلف آن همچون تربیت اقتصادی، از زمان‌های بسیار دور و می‌توان گفت از زمان حضرت آدم (علیه السلام) مورد توجه بوده است و در تمام عصرها در زندگی انسان اهمیت والایی داشته است. چرا که پیامبران الهی از همان ابتدای خلقت مسئولیت تعلیم و تربیت جوامع بشری را عهده دار بودند و دانشمندان، فلاسفه و اندیشمندان هر جامعه و ملتی نیز هم‌گام با رسولان الهی در این زمینه می‌کوشیدند چرا که تربیت نسل‌ها و علی‌الخصوص تربیت اقتصادی فرزندان نقش بسزایی در سطح پیشرفت اقتصادی و رفاه آینده‌ی آن ملت دارد. در زمینه تربیت اقتصادی تألیفاتی توسط اندیشمندان و عالمان صورت گرفته است که البته تعداد آن‌ها زیاد نیست. در این‌جا به دو کتاب از اندک کتاب‌هایی که به تربیت اقتصادی پرداخته است، اشاره می‌شود:

کتاب «تعلیم و تربیت اقتصادی» که مهدی طغیانی و عادل پیغامی آن را تدوین نموده و انتشارات کتاب دانشگاه تهران در سال ۱۳۹۵، آن را به چاپ رسانده است. نویسنده در این کتاب به مباحثی چون: یادگیری اقتصادی جهت توان‌مندی افراد در جامعه، تربیت اقتصادی برای برقراری جامعه و اقتصاد مقاومتی پرداخته است.

کتاب دیگری که در این زمینه نوشته شده است، کتاب «تربیت اقتصادی کودک» است که توسط انتشارات سفیر صادق در سال ۱۳۹۵ به چاپ رسیده است. نویسنده‌ی این کتاب فاطمه حسین زاده است. در این کتاب به نقش یادگیری تربیت اقتصادی کودک پرداخته است و این یادگیری را به ساختار مهارت‌های اقتصادی و سواد مالی می‌داند که باید از همان کودکی به فرزندان یاد داده شود.

«تربیت اقتصادی فرزندان» نیز از جمله مقاله‌هایی است که در این زمینه نوشته شده است. نویسنده‌ی این اثر پروین علیزاده می‌باشد. این مقاله در سال ۱۳۹۰ توسط روزنامه رسالت، شماره ۷۲۸۷ به چاپ رسیده است. این مقاله به طور کلی به اهمیت تربیت اقتصادی پرداخته است.

مقاله‌ی دیگری که مرتبط با این موضوع نوشته شده، مقاله «نگاهی قرآنی به نقش الگو در تربیت اقتصادی فرزندان» است که توسط محمد امامی نوشته شده و در مجله‌ی آموزه‌های

قرآنی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، در سال ۱۳۹۵، شماره ۲۳ چاپ شده است. که نویسنده در آن به نقش خانواده در الگوی اقتصادی، انواع حقوق بر اساس منشأ تعیین آن، نقش عوامل اعتقادی در ارائه الگوی صحیح مصرف به طور کامل پرداخته است.

اما این جانب در این مقاله به روش‌های نظری و عملی تربیت اقتصادی از نگاه آیات و روایات پرداخته‌ام. و امیدوارم که مطالب این مقاله برای والدین و مربیان پرورشی مفید باشد.

از جمله کلمات مهم در این مقاله، کلمه «تربیت» است. برای این واژه، دو ریشه بیان کرده‌اند: «ربو» و «ربب». با توجه به ریشه اول، به معنای غذا دادن و بزرگ کردن یا رشد و نمو جسمانی است. با توجه به ریشه دوم، به معنای پرورش پی در پی چیزی تا نیل به سرحد کمال، یا رشد جسمانی و معنوی است.^۱ به طور کلی تربیت مجموعه تدابیر و روش‌هایی است که برای به فعلیت رساندن ابعاد مختلف وجود انسان به کار گرفته می‌شود.^۲

کلمه‌ی دیگری که جزء کلمات اصلی مقاله است، کلمه «اقتصاد» است. واژه اقتصاد از ماده «قصد» به معنای اعتدال، میانه‌روی و استقامت در راه است.^۳ راغب اصفهانی در کتاب مفردات می‌گوید: اقتصاد از ماده قصد به معنای (استوار داشتن راه) اخذ شده است و به معنای میانه‌روی چیزی که دو طرف افراط و تفریط دارد.^۴ اقتصاد در اصل به معنای مطلق اعتدال و میانه‌روی در هر کاری است. اما کاربرد آن در مسائل مالی گاهی به معنای دانش اقتصادی، گاهی به معنای میانه‌روی، و گاهی به معنای اعتدال و صرفه‌جویی در مصرف به کار می‌رود.^۵

تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام عبارت است از: ایجاد آمادگی‌های لازم در مرتبه‌ی به نحوی که ضمن شناختن استعداد اقتصادی خود، بتواند آن را به بهترین وجه شکوفا کند و با اتخاذ میانه‌روی از منابع موجود به نحوی بهره‌برداری کند که ممکن و میسر باشد و در طریق تولید و توزیع و مصرف، شریعت الهی را در نظر داشته باشد و همه‌ی این فعالیت‌ها را در جهت قرب به خدا و کسب رضای او به انجام رساند.^۶

^۱ قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۴۸

^۲ هادوی نیا، تربیت اخلاقی و رشد اقتصادی از دیدگاه اسلام، ص ۱۸۷

^۳ معین، فرهنگ معین، ج ۳، ص ۷۰

^۴ راغب اصفهانی، مفردات، ص ۴۷۲

^۵ عباد اف، مبانی تربیت اقتصادی فرزندان از دیدگاه آیات و روایات، ص ۱۳

^۶ صنعتی، موسی زاده، تبیین مؤلفه‌های تربیت اقتصادی بر اساس آموزه‌های اسلامی، ص ۷۶

یکی دیگر از کلمات، «فرزند» است. فرزند در زبان فارسی مترادف با واژه وَلَد در زبان عربی و به معنای زاده شده از یک پدر و مادر است و از حیث لغوی از دو واژه «فر» و «زند» ترکیب شده است که واژه «فر» به معنای والا و بزرگ است و واژه «زند» به معنای زندگی است و واژه فرزند به معنای شکوه زندگی است.^۱ در اصطلاح فرزند بر نتیجه و ثمر انسانی یک پدر و مادر اطلاق می‌شود. و در این نوشتار مراد به طور متوسط از سن حدود ۱۵ سالگی تا ۳۰ سالگی را شامل می‌شود؛ چرا که نوعاً تلاش اقتصادی معنادار و قابل توجه از حدود همین سنین آغاز می‌شود.^۲

امیدواریم که این تحقیق برنامه‌ای فرا روی تمامی مراکز قرار دهد که به نحوی با تعلیم و تربیت و پرورش در ارتباط اند. و همچنین کمکی باشد برای والدینی که به تربیت فرزندان‌شان اهمیت می‌دهند.

^۱ معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۳، ص ۴۷

^۲ عباد اف، مبانی تربیت اقتصادی فرزندان از دیدگاه آیات و روایات، ص ۱۴

مالی مانند خمس، زکات، کفارات، انجام عبادت‌های واجب و مستحب، انفاق، رسیدگی به فامیل و فقیران، سرمایه گذاری جهت رفع نواقص مالی و بارور کردن دارایی از جمله اموری است که در روایات متعدد معصومین (علیهم السلام) به عنوان راه‌های حلال صرف درآمد بدان اشاره شده است.

جالب آنکه آموزه‌های فرا زمانی اسلامی در حوزه‌ی اقتصاد از قرن‌ها پیش ملازمت اخلاق و اقتصاد را سفارش نموده است. مفاهیمی همچون وفای به عهد، امانت‌داری، سخاوت، صداقت، انصاف و ... در بسیاری از روایات از خصوصیات پسندیده عهده داران مسئولیت‌های اقتصادی برشمرده شده‌اند.

هم‌چنین مدارا به معنای مهربانی و حسن مصاحبت در تمامی عرصه‌های اجتماعی و از جمله رفتارهای اقتصادی مسلمانان مورد توجه قرآن کریم و پیشوایان دینی قرار گرفته است.^۱

۳-۵- سوق دهی فرزندان به ارتقای تعهد، تخصص و نوآوری

در جامعه اسلامی مجموعه‌ی روابط اقتصادی بر محور تکامل مادی و معنوی انسان و صیانت از کرامت انسانی شکل گرفته است؛ زیرا غایت اصلی با دستیابی به جایگاه والای اخروی است. در این راستا یکی از عوامل بنیادی برای تحقق اقتصاد اسلامی، تربیت افرادی شایسته، صالح و آگاه با مهارت‌های مورد نیاز جامعه در چارچوب خانواده است. بر این مبنا پای‌بندی به آموزه‌های اسلامی اقتضا می‌کند که افراد از پذیرفتن مسئولیت‌هایی که تخصص و توانمندی آن را ندارند، خودداری ورزند.

والدین باید کارهای کوچکی را که سبب خستگی و ملال کودک نمی‌شود، به او بسپارند تا به ارزش کار و کوشش پی برد و دریابد که هر سود معنوی و مادی تنها در سایه تلاش فرد به دست می‌آید. باید فرزند را برای پذیرش خدمت و مسئولیت اجتماعی آماده ساخت و به او فهماند که راه کسب استقلال و قدرت و عزت، کار است و تلاش. او باید دریابد که اگر کسی شغلی پیشه نسازد، سربار دیگران است.^۲

پیامبر اکرم (ص) می‌فرمایند: «فرد خردمند باید طالب سه چیز باشد: اصلاح امور زندگانی و معیشت خویش، مهیا شدن برای روز بازپسین و لذت بردن از چیزهایی که حرام نیستند.» نیز

^۱ محصل، مبانی و مصادیق تعلیم و تربیت اقتصادی فرزندان در خانواده اسلامی، ص ۱۶

^۲ علیزاده، تربیت اقتصادی فرزندان، صفحه ۱۸

آن حضرت می‌فرمایند: «ملعونٌ ملعونٌ من القی کله علی الناس»؛ کسی که هزینه زندگی‌اش را بر دوش دیگران نهد، از رحمت خداوند دور و مورد نفرین است.^۱

هر چند پروردگار جهان رازق و روزی رسان است، ولی بدون تلاش و کوشش نمی‌توان روزی مقدر خداوند را به دست آورد.

^۱ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۸

نتیجه گیری

دوران کودکی در زندگی انسان از اهمیتی ویژه برخوردار است، و تربیت کودک از گذشته تاکنون مورد توجه و دغدغه‌ی محققان علوم تربیتی بوده است. بسیاری از نابسامانی‌های روانی و اخلاقی و اجتماعی انسان، ناشی از نبود تربیت اقتصادی در فرد است.

اگر خانواده با اصول و روش‌های صحیح برپایه‌ی عقاید دینی و معارف ناب اسلامی به تربیت اقتصادی فرزند پردازد، مانع شکست و سردرگمی فرزندان در عنفوان جوانی خواهد شد. خانواده‌هایی که از همان ابتدای کودکی خداوند و صفات‌های بی‌کران او مانند رزاقیت را به فرزند بشناسانند و اعتقاد به عوامل معنوی روزی‌رسان از جمله: ایمان، تقوا، شکر، استغفار، دعا و نگرش ایزاری داشتن به مال دنیا را در ذهن فرزند، درونی کنند به او کمک کرده‌اند تا در زندگی آینده‌اش راحت تر با مسائل اقتصادی کنار بیاید.

البته ناگفته نماند که محیط خانواده و رفتار عملی اعضای خانواده علی‌الخصوص پدر و مادر و تلاش آن‌ها برای کسب روزی حلال و به کار بردن قناعت در زندگی و میانه‌روی در همه امور تأثیر بسزایی در تربیت فرزند دارد. والدینی که از همان دوران کودکی فرزند خود را به نحوه‌ی نگهداری وسایل و استفاده درست از آن‌ها و بهره‌گیری از استعدادهای کودکان‌شان می‌پردازند، ثمره این نوع تربیت را در جوانی فرزندان خود خواهند دید. جوانانی که اهل کار و تلاش هستند، از شکست نمی‌هراسند، در برخورد با مشکلات اقتصادی تصمیم عاقلانه می‌گیرند، از هرگونه تن‌پروری و افراط در هزینه‌ها جلوگیری می‌کنند. و در این جاست که تربیت اقتصادی فرزند محقق شده و موجب رشد و بالندگی فرزندان و پیشرفت جامعه و کشورمان خواهند شد.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

ابن طاووس، علی، **اقبال الاعمال**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۰۹هـ، ق
امامی، محمد، «نگاهی قرآنی به نقش الگو در تربیت اقتصادی فرزندان»، آموزه‌های قرآنی،
شماره ۲۳، ۱۳۹۵هـ، ش

بروجردی، آقا حسین، **جامع أحادیث الشیعه**، تهران: انتشارات فرهنگ سبز، چاپ اول،
۱۳۸۶هـ، ش

تاجیک، عاطفه، **تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام**، قم: مطبوعات دینی، چاپ اول، بی تا
تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، **غرر الحکم و درر الکلم**، قم: دار الکتاب الإسلامی،
چاپ دوم، ۱۴۱۰هـ، ق

حر عاملی، محمد، **وسائل الشیعه**، قم: آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹هـ، ق
دیلمی، حسن بن محمد، **إرشاد القلوب**، ترجمه: طباطبایی، قم: جامعه مدرسین، چاپ پنجم،
۱۳۷۶هـ، ش

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات الفاظ القرآن**، بیروت: دارالقلم، چاپ اول،
۱۴۱۲هـ، ق

رستگاری جویباری، ولی اله، **قناعت از دیدگاه امیرالمؤمنین**، بی جا، بی نا، بی تا
صنعتی، فاطمه، موسی زاده، زهره، «تبیین مولفه‌های تربیت اقتصادی براساس آموزه‌های
اسلامی»، فصلنامه علمی-پژوهشی تربیت اسلامی، شماره ۲۴، ۱۳۹۶هـ، ش
صدوق، محمد بن علی، **من لا یحضره الفقیه**، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم،
۱۴۱۳هـ، ق

طباطبایی نسب، سید محمدرضا، **آداب زندگی**، بی جا، بی نا، بی تا
عباد اف، محمودجان، **مبانی تربیت اقتصادی فرزندان در آیات و روایات**، جامعه المصطفی
العالمیه، چاپ اول، ۱۳۹۷هـ، ش

عرسان گیلانی، ماجد، **درآمدی بر فلسفه تربیت اسلامی**، بی جا، بی نا، بی تا
علیزاده، پروین، «تربیت اقتصادی فرزندان»، روزنامه رسالت، شماره ۷۲۸۷، ۱۳۹۰هـ، ش

قرشی بنایی، علی اکبر، **قاموس قرآن**، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۴۱۲هـ، ق
مححص، مرضیه، «مبانی و مصادیق تعلیم تربیت اقتصادی فرزندان در خانواده اسلامی،
فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی، شماره ۴، ۱۳۹۳هـ، ش
مسعودی، عبدالهادی، **نسیم حدیث**، بی جا، بی نا، بی تا
مصباح یزدی، محمدتقی، **مشکات**، تهران: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، بی تا
معین، محمد، **فرهنگ معین**، بی جا، انتشارات زرین، چاپ دوم، ۱۳۸۶هـ، ش
هادوی‌نیا، علی اصغر، «تربیت اخلاقی و رشد اقتصادی از دیدگاه اسلام»، معرفت اقتصاد
اسلامی، شماره ۱، ۱۳۹۸هـ، ش